

יצחק ספיר

זמן שאילת גשמים
לבירור זיקתה של הלכה אחת
אל לוח שנת החמה ולוח שנת הלבנה

גר לנשמתה הטהורה
של בתנו ואחותנו
שקר אילה ע"ה

א. בעיות בהבנתה של משנה

- שנינו "בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: בשבעה בו, חמשה עשר יום אחר החג, כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" (תענית א, ג). משנה זו מעוררת כמה שאלות:
1. ת"ק, הקובע את יום שאילת הגשמים ביום ג' במרחשון, אינו מנמק מדוע דווקא ביום זה. מה משמעותו של יום ג' במרחשון? מדוע אין המשנה מנמקת את דינו של תנא קמא?
 2. רבן גמליאל פוסק שבז' במרחשון שואלין את הגשמים, שכן זה התאריך בו עולי רגלים מנהר פרת מגיעים לבתיהם; וכדי שיגיע אחרון שבישראל מירושלים לביתו לפני ירידת הגשמים, נדחתה שאילת הגשם עד אותו יום. אם זו הסיבה לתאריך שאילת גשמים, מה הדין בזמן הזה שאין עולי רגלים? ומה יהיה הדין כאשר מהרה יבנה המקדש, וזמן ההגעה מירושלים לכל מקום יהיה קצר בהרבה?
 3. כיון שר"ג מנמק את קביעתו, מדוע ת"ק חולק? (לא מסתבר שהם חלוקים בשאלת משך הזמן הנצרך לחזרה מירושלים לנהר פרת).
 4. אפשר שקביעת ר"ג – "חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" – אינה סיבה לקביעת זמן שאילת גשמים בז' במרחשון אלא סימן לו. אם כך, ברור שגם בזמן הזה זמן שאילת גשמים בז' במרחשון. אך עדיין יש לברר מה משמעותו של יום ז' במרחשון, ובמה נחלקו ת"ק ור"ג?
- בהמשך דנה המשנה בסדר תעניות כאשר לא ירדו גשמים – "הגיע י"ז במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענין ... הגיע ראש חודש כסלו ולא ירדו גשמים,

- בית דין גוזרין שלש תעניות על הצבור ... (שם ד"ה). אף כאן יש לברר:
1. מה משמעותם של תאריכים אלה, מדוע דוקא בהם מתחילים סדרי התעניות?
 2. האם תאריכים אלה הם לדעת אחר התנאים שבמשנה הקודמת? אם כן, מדוע לא נזכרה דעת התנא החולק? אם תאריכים אלה מוסכמים – מדוע אין הסכמה במשנה הקודמת? מה בין תאריכי משניות ד"ה לתאריכי משנה ג?

ב. מושגי יסוד בלוח השנה

לכאורה, התאריך המתאים לתחילת שאילת גשמים הוא ביום ממנו והלאה צפויים הגשמים לרדת. כדי לברר מהו התאריך הצפוי לירידת גשמים, עלינו להכיר את מערכת הזמנים הקובעת את הלוח העברי.

מערכת הזמנים נקבעת על ידי שלושה גורמים – השמש, כדור הארץ והירח. במערכת זו אנו עושים שימוש במושגים הבאים: יממה, חודש, שנה ושנת חמה. יממה: כדור הארץ סובב סביב צירו. סיבוב שלם של הכדור הוא יממה. בחלקו של כדור הארץ המופנה אל השמש – יום, ובחלקו שמנגד לו – לילה. היממה היא זמן אובייקטיבי הנקבע על ידי גורמים טבעיים, שאינם תלויים במעשה האדם ובחישויו. ישנם זמנים שאינם אובייקטיביים-טבעיים, אלו זמנים המושתתים על מכפלה או חלוקה של יחידת זמן טבעית. כך השבוע הוא שבע יממות; והשעה – החלק העשירי וארבעה של היממה. היממה עצמה אינה תוצאה של מכפלה או חלוקה. חודש: שמו העברי האחר – ירח. שמות אלו מעידים על יחידת זמן זו, שהיא קשורה בירח ובחידושו. הירח סובב סביב כדור הארץ במסלול קבוע. סיבוב אחד של הירח סביב כדור הארץ נמשך כעשרים ותשע וחצי יממות.¹ הירח, אין לו אור עצמו, אורו הוא אור מן השמש. כאשר הירח נמצא בין השמש לכדור הארץ, חלקו החשוך מופנה אל כדור הארץ, והוא אינו נראה. כאשר הירח מתקדם במסלולו, נראה קטע קטן מחלקו המואר בכדור הארץ. זהו מולד הלבנה, אותו הגדירה ההלכה – ראש החודש. כאשר כדור הארץ נמצא בין השמש לירח, חלקו המואר מופנה אל כדור הארץ, ואנו רואים ירח מלא.

שנה: שנים עשר (לעתים שלושה עשר) חחדשים.

שנת חמה: כדור הארץ מקיף את השמש הקפה הנמשכת כשלוש מאות שישים וחמישה ימים.¹ הקפה אחת כזו היא שנת חמה. אף היא, כיממה וכחודש – זמן טבעי אובייקטיבי. ציר כדור הארץ נטוי יחסית לשמש, לכן כאשר חציו הדרומי של הכדור קרוב לשמש – חציו הצפוני רחוק ממנה, ולכן בחצי הכדור הדרומי קיץ, ובצפוני

1. החישוב המדויק אינו עניין לנושא הנוון, ולכן, אף שחשיבותו רבה, לא עסקנו בו כאן. החישוב המדויק של שנת חמה מסובך, שכן יש להביא בחשבון את תנועות כדור הארץ.

חורף. כאשר ישלים הכדור מחצית היקפו, יהיה חציו הצפוני קרוב לשמש, ובו יהיה קיץ; וחציו הדרומי יהיה רחוק מן השמש – חורף. שנת החמה היא הקובעת את מחזוריות עונות השנה, מחזוריות הקובעת את החיים ואורחותיהם, שכן עונות השנה מכתיבות את העונות החקלאיות, וממילא את סדרי זמן העבודה והפנאי של האדם. כל מערכות הצומח והחי (הטבעיות והתרבותיות) תלויות בעונות השנה, וברור כי השפעתן על האדם ותרבותו מכרעת.

שנת החמה נחלקת לארבע תקופות, כשהימים הקובעים את גבולן הם היום הקצר, היום הארוך ושני ימי השיוויון של היום ושל הלילה. ארבע התקופות הן: תקופת תשרי – סתיו, טבת – חורף, ניסן – אביב, תמוז – קיץ. כל תקופה נמשכת מעט יותר מתשעים ואחד ימים.

יש כמה מקורות, על-פיהם נראה כי התקופות נחלקו לחדשים, להבדיל מחודשי הלבנה שהזכרו לעיל. חודשים אלה אינם טבעיים, אלא כל אחד מהם הוא שלישי תקופה (חלק אחד משנים-עשר של שנת חמה). למשל, בגמרא ראש-השנה טו, א: "אתרוג – ראש השנה שלו (למצוות התלויות בארץ) אימתי? אמר לו: שבט. שבט דחודשים, או שבט דתקופה?" היינו: האם ראש השנה לאתרוג הוא תאריך ירחי בחודש שבט של שנת לבנה, או שבט של תקופה – שבט של שנת חמה?²

עונת הגשמים צפויה להתחיל ביום מסוים בתקופת תשרי. לא בכל שנה יחלו הגשמים לרדת באותו יום, שכן לבד ממצב כדור הארץ יחסית לשמש, ישנם גורמים נוספים הקובעים את ירידת הגשמים (או את אי-ירידתם). היום בתקופת תשרי, בו צפויה להתחיל עונת הגשמים, הוא היום בו ראוי להתחיל לשאול גשמים. שנת החמה נמשכת 365 ימים, ושנת הלבנה – $24.5 \times 12 = 294$. שנת הלבנה קצרה, אם כן, ב-11 יום משנת החמה. ומכאן, אם בשנה מסוימת תאריך ירחי חל בתאריך אקלימי מסוים, הרי בשנה שלאחריה יחול אותו תאריך ירחי 11 יום מוקדם יותר מבחינה אקלימית. כדי לאזן פער זה, נקבע בתורה דין עיבור השנים.³ במחזור של 19 שנות לבנה נוצר פער של 209 ימים (19×11), היינו 7 חודשים. על כן במחזור של 19 שנה ישנן 7 שנות עיבור (גו"ח אדו"ט). עיבור השנה יוצר התאמה בין השנה השמשית לשנה הירחית.⁴

2. ראה גם פסיקתא דרב כהנא ה, כב ופסיקתא רבתי טו, טז: "שנה שיצאו בה ישראל ממצרים בין חדשי שנה וחדשי תקופה שווים." מדרש זוטא שיר השירים א, יג: "מה חמה יתרה על הלבנה וחלקו אותה על החדשים והתקינו החדשים על תקופת החמה." פסיקתא רבתי טו, טז: "התחילו חודש הלבנה חודש התקופה בתחילת הלילה."

3. בתורת כהנים נלמד הדין מן הכתוב "אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי באספכם את תבואת הארץ" (ויקרא כג, לט) "חמשה עשר לשביעי" – תאריך ירחי; "באספכם את תבואת הארץ" – תאריך שמש. וכאן קבעה התורה שעליהם לחול כאחד. בבבלי (רי"ה כא, א) נלמד הדין מהאמור "שמור את חודש האביב".

4. פרשיות המועדות שבמקרא – בחלקן תאריך החגים ירחי, כך ויקרא כג ובפרשת המוספים במדבר כח-כט. בפרשיות אלו מופיעים החגים בתאריכי שנת לבנה – ביום כן וכך לחדש זה חה.

ג. מחלוקת תנאים על "יום הרביעה"

כיון שהיום ה"שמי" בר צפוייה עונת הגשמים, הוא קבוע; וכיון שהפער בין השנה שמשית והירחית צומצם על-ידי עיבור השנים, ניתן לקבוע תאריך ירחי ממוצע, בו תחל עונת הגשמים, וביום זה ראוי לשאול את הגשמים. ואכן בתוספתא (תענית א, ב) למדנו:

מאימתי שואלין את הגשמים? משהגיע זמנה של רביעה. אם הייתה שנה חסרה, נותנין לה חסרונה; אם לאו, הולכין אחר סדרן — דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לעולם הולכין אחר סדרן.

רביעה היא עונת הגשם, ונקראת כך משום שהגשם רובע ומפריח את הארץ. זמנה של רביעה הוא היום בתקופת תשרי בו צפוייה ירידת הגשמים, יום שתאריכו הממוצע הוא יום מסוים בתחילת חודש מרחשון הירחי. דעת רבי היא, שאם אותו תאריך במרחשון חל לפני יום הרביעה, אין שואלין גשמים עד יום הרביעה, שכן שאילת גשמים לפני יום הרביעה כמוה כשאילת גשמים בקיץ, כי זמן הגשם לא הגיע. אם יום שאילת הגשמים חל אחר יום הרביעה, אין מקדימין לשאול ביום הרביעה, שכן יש זמן מספיק לירידת גשמים אף אם שאילת גשמים תהיה באיחור של ימים אחדים. ועדיפה קביעות בסדרי התפילה של כלל ישראל (שיהיה יום קבוע לשאילת גשמים). לדעת רשב"ג חשובה האחידות, ובין אם יום הרביעה מוקדם בין הוא מאוחר, הולכים אחר היום הממוצע ובו שואלין.

כך פירש הגר"ש ליברמן (תוספתא כפשוטה מס' תענית, הבאור הקצר עמ' 322, ועי' בבאור הארוך):

שנה חסרה — כלומר, שלפי תקופת החמה עדיין לא הגיע זמנה של רביעה. נותנין לה חסרונה — ואין שואלין אלא משיגיע הזמן לפי תקופת החמה. אם לאו וכו' — כלומר, שלא היתה חסרה ואפילו היתה יתירה, מתחיל לשאול כבשנים כסדרן, ואיננו מקדים, משום שעדיין יש פנאי לגשמי ברכה. אך עי' מנחת-בכורים, שתלה בחודשים מלאים וחסרים. וראה רמב"ם הל' קדוש החודש ח, ו, וצ"ע.

על פי התוספתא שאילת הגשמים תחילתה בתאריך הירחי בו יחול בממוצע יום הרביעה. אם תאריך זה חל מאוחר מיום הרביעה, לכל הדעות אין מקדימין לשאול ביום הרביעה, אלא הולכין אחר סדרן של שנים. אם התאריך מוקדם ליום הרביעה, נחלקו רשב"ג ורבי בנו. לדעת רבי אין לשאול גשמים טרם זמנם, ולכן אם התאריך הממוצע חל לפני יום הרביעה, דוחים את שאילת הגשמים עד יום הרביעה. ואילו

בפרשיות אלו אין זכר למחזוריות בין שלושה הרגלים, ולא נזכרת בהן "שנה". בשמות כג, שמות לד דברים טו מופיעים שלושת הרגלים בתאריכים שמשוים — חג האביב, חג הקציר וחג האסיף. יש בהם מחזוריות ברורה, נזכרת בהם "שנה". ואכמ"ל.

לדעת הרשב"ג, אף אם יום הרביעה מאוחר, שואלים בתאריך הקבוע.

מתי הוא יום הרביעה? ממשיכה התוספתא וקובעת:

איזו היא רביעה ראשונה? ר' מאיר אומר: ביכורה לשלושה, בינונית לשבעה, אפלה לשבעה עשר. ר' יהודה אומר: הבכירה לשבעה, בינונית לשבעה עשר, אפילה לעשרים ושלושה. ר' יוסה אומר: בכירה לשבעה עשר, בינונית לעשרים ושלושה, אפילה לראש חודש כסלו. וכן היה ר' יוסה אומר: אין היחידים מתענן אלא מראש חודש. לכל הדעות, נחלקת הרביעה הראשונה לשלושה תאריכים – רביעה בכירה, בינונית ואפילה.

רביעה ראשונה	רבי מאיר	רבי יהודה	רבי יוסה
בכירה	ג במרחשון	ז במרחשון	יז במרחשון
בינונית	ז במרחשון	יז במרחשון	כג במרחשון
אפילה	יז במרחשון	כג במרחשון	ר"ח כסלו

ד. תאריכי שאלת הגשמים והתעניות התלויים ב"יום הרביעה"

נחזור למשנתנו. במשנה נזכרו ארבעה תאריכים:

ג במרחשון – שאלת גשמים לת"ק.

ז במרחשון – שאלת גשמים לרבן גמליאל.

יז במרחשון – תענית יחידים.

ר"ח כסלו – תענית ציבור ראשונה.

תאריכים אלה הם תאריכי הרביעה שבתוספתא, ואם כן נמצא בכך תשובות לשאלות שהועלו בתחילת העיון. ת"ק, הוא ר' מאיר (סתם משנה ר"מ), סבור, כי תחילת שאלת גשמים בג' במרחשון, שכן זה יומה של רביעה ראשונה בכירה – היום הראשון לעונת הגשמים הצפויה. רבן גמליאל, הסובר כי בז' במרחשון שואלין את הגשמים, אפשר שהוא סבור כר' יהודה, שלדעתו, ז' במרחשון הוא יום רביעה ראשונה בכירה; ואפשר שהוא סובר כר' מאיר, אך לדעתו שואלין ביום רביעה ראשונה בינונית (ואפשר שהוא סבור שלכתחילה היה ראוי לשאול גשמים בג' במרחשון, אך משום עולי רגלים דחו את ז' במרחשון – זמן רביעה ראשונה בינונית – ולא יותר). על-פי תפישה זו, דברי רבן גמליאל "חמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת" אינם סיבה לתאריך שאלת גשמים, אלא סימן לו, וברור שאף בזמן הזה שואלין גשמים בז' במרחשון. המשנה אינה מנמקת את דעת ת"ק, שכן כל התאריכים הם תאריכים אקלימיים

ידועים, ואין צורך לנמקם. כאמור, התאריך היחיד המוסבר במשנה – ז' במרחשון – הסברו אינה סיבת הדין אלא סימן לו.

אף תאריכי התעניות מובנים בהקשר זה. י"ז במרחשון הוא היום האחרון ברביעה ראשונה אפילה לדעת ר"מ, וממנו מתחילים היחידים להתענות. בית-דין גוזרים תענית על הציבור בראש חודש כסלו, שהוא התאריך האחרון של רביעה ראשונה לדעה המאחרת מכולן. ברור כי תאריכי התעניות מוסכמים, ואין בהם מחלוקת.

ה. השתקפות הדברים בתלמודים

1. בבלי

בתענית ו,א שואלת הגמרא: "בשלמא רביעה ראשונה לשאול, שלישית להתענות, שניה למאי?" הגמרא מבררת מה משמעותה ההלכתית של חלוקת הרביעה הראשונה לשלוש רביעה ראשונה – לשאול, היינו: בזמן רביעה ראשונה שואלים גשמים. אחרונה להתענות – אם לא ירדו גשמים עד זמן רביעה אפילה, מתענים. אך מה משמעותה ההלכתית של רביעה שניה? סוגייה זו תואמת את דברינו עד כאן.

בתענית ד,ב "אמר ר' יוחנן: במקום ששואל מזכיר", היינו: בסוכות מתחיל זמן הגשמים, ובשעה שמתחיל להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" מתחיל לשאול "ותן טל ומטר לברכה". לדעתו זמן שאילת גשמים היא בחג, ולא בג' או בז' במרחשון. על כך שואלת הגמרא: "והאמר רבי יוחנן, התחיל להזכיר מתחיל לשאול, פסק מלשואל פוסק מלהזכיר", כלומר: קביעתו זו של ר' יוחנן קשה מקביעה אחרת שלו, לפיה הלכה כרבן גמליאל, שבו' במרחשון שואלין את הגשמים (ולא בחג). הגמרא מתרצת: "לא קשיא, הא לך הא להו", היינו: דין אחד לארץ ישראל והאחר לבבל. בארץ ישראל שואלים בסוכות, ובבבל – בז' במרחשון. תשובה זו נדחית, שכן בבבל דוחים את השאלה לז' במרחשון, משום "אית לך פירי בדברא" – פירותיהם של בני בבל מונחים בשדה, ואם ירד עליהם הגשם ירקבו. לכן מאחרים בבבל את שאילת הגשם עד ז' במרחשון. אם כך – שואלת הגמרא – גם בארץ ישראל יש לדחות עד ז' במרחשון, שכן "לדידהו (לבני ארץ ישראל) אית להו עולי רגלים", ומשום צערם של עולי רגלים יש לדחות את השאלה עד ז' במרחשון גם בארץ? מתרצת הגמרא: "כי קאמר ר' יוחנן בזמן שאין בית המקדש קיים", וכשאינן עולי רגלים, שואלים גשמים כדין בחג.

סוגייה זו שונה משהעלינו למעלה בשני עניינים עיקריים:

1. לשיטת סוגייה זו זמן שאילת גשמים הוא מעיקר הדין בסוכות, ומשום עולי רגלים או משום פירות המונחים בשדה דחו חכמים את שאילת הגשמים עד ז'

במרחשון. על-פי התוספתא זמן שאילת גשמים לכתחילה הוא בג' או בז' במרחשון.

2. "מחמשה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת". לפי הסוגיה בגמרא זו סיבת הדין – משום עולי רגלים דחו את שאילת הגשמים עד ז' במרחשון, אך לשיטתנו תאריך זה הוא סימן לדין, ואילו הדין עצמו מקורו בתאריך האקלימי הראוי לירידת גשמים. לשיטת הסוגיה בדף ד, להלכה יש לשאול גשמים בארץ ישראל מיום טוב אחרון של חג, ואילו לשיטת הסוגיה שבדף ו – שאילת גשמים בז' במרחשון.

2. ירושלמי

"ר' חייה בר בא אתא מן צור ואמר מן שמייה דרבי יוחנן: הלכה, במקום שמזכירין שואלין ... והא תנינו בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים? אמר רבי תנחום בר חייה: בשעת המקדש שאנו" (תענית א, ב). לסוגיה זו, זמן שאילת גשמים צמוד לזמן הזכרת גבורות גשמים, דהיינו בחג. המשנה הקובעת את זמן שאילת גשמים בג' במרחשון עוסקת בזמן שבית המקדש קיים, ומשום עולי רגלים דחו את השאלה עד ג' במרחשון. לשיטה זו, גם ת"ק, הסובר בשלושה במרחשון שואלין את הגשמים, גם רבן גמליאל, הסובר שבשבעה בו – שניהם סבורים שמצד הדין ראוי לשאול גשמים בחג, ומחמת עולי רגלים נדחתה השאלה, לדעת ת"ק עד ג' במרחשון, לדעת רבן גמליאל עד שבעה בו. ת"ק סבר שדוחים את השאלה עד תחילת הרביעה הראשונה, ור"ג – עד הבינונית (או שהוא סבור כר' יהודה בתוספתא). שיטה זו קשה להתאימה לנוסח המשנה, התולה רק את דעת ר"ג בעולי רגלים.

1. השתקפות הדברים בראשונים ובפוסקים

עד כה ראינו שתי שיטות בזמן שאלת הגשמים בארץ ישראל:

- א. זמן השאילה הוא עם הזכרת גבורות גשמים – מוצאי סוכות, ומפני טעמים שונים (עולי-רגלים, פירות שבשדה) דחו את שאילת הגשמים למרחשון.
- ב. זמן השאילה הוא בזמן הראוי לרביעה. בתוספתא נחלקו התנאים מהו יום הרביעה.

לפי פסקי ריא"ז⁵ אע"פ שמזכירים "משיב הרוח ומוריד הגשם" מיום-טוב אחרון של חג, כמו שביארנו, אין שואלין את הגשמים אלא כשהן צריכין לגשמים. כיצד? בארץ-ישראל בזמן שבית-המקדש קיים, שהיו עולי רגלים מצויים בדרכים, לא היו

5. פסקי הרי"ד והרי"ז למסכת ביצה, מכון התלמוד הישראלי השלם, ירושלים תשל"א עמ' צ"א.

שואלין עד שבעה במרחשון כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת. ובזמן שאין בית-המקדש קיים, שאין עולי-רגלים – מעת שמזכירין "מוריד הגשם" בברכת תחיית המתים, שואלין "ותן טל ומטר" בברכת השנים אחר יום-טוב האחרון מיד כשמתפללין תפילת חול.

המאירי:⁶ "התבאר בגמרא שבארץ-ישראל, אף-על-פי שהיא מבכרת, ואין להם פירות בחוץ ... מכל מקום, בזמן שבית-המקדש קיים, שהיו שם עולי רגלים, היו מאחרים השאלה עד ז' במרחשון. ובזמן שאין בית-המקדש קיים, מתחילין לשאול אחר החג, הואיל ואין עולי-רגלים ולא פירות בחוץ."

הן ריא"ז והן המאירי פסקו, שזמן השאלה בא"י הוא מיד אחרי סוכות, ומשום עולי-רגלים נדחתה השאלה עד ז' במרחשון, כסוגיית הירושלמי וכסוגיית הבבלי בדף ד.ב, ריא"ז והמאירי לא הזכירו כלל את התאריך השמשי של הרביעה.

הר"ן (על הרי"ף ד"ה ואיכא למידק) הקשה: כיצד פסק ר"א כרבן גמליאל, והרי רבן גמליאל אמר דבריו רק משום עולי-רגלים, וממילא כוונתו לזמן הבית? היינו: מצד עיקר הדין יש לשאול גשמים מיד אחר החג, ורק משום עולי-רגלים נדחה הזמן. בהמשך מעלה הר"ן אפשרות, שבגלל עולי-רגלים דחו את זמן השאלה בזמן הבית, ואז נתרגלו להשאיר פירות בחוץ. ומשום המשאירים פירותיהם נותר הדין אף אחר החורבן. מסקנת הר"ן היא שישנם שלושה זמנים:

- א – בארץ-ישראל אחר החורבן, כשאינן פירות בשדה – מיד אחר החג.
- ב – בזמן המקדש ובזמן הזה, כשיש פירות בשדה – ז' במרחשון.
- ג – בבבל וכיוצא בה – ששים יום לתקופת תשרי.

אך הר"ן חוור בו, שכן הרי"ף והרמב"ם לא הזכירו כלל את הזמן הראשון – מיד אחר החג. לכן מסיק הר"ן, שבכל מקרה, בארץ שואלין בז' במרחשון "לפי שהיו מתאספים בכל הסביבות ברגל לירושלים, כמו שעושין גם היום. ומפני עולים הללו ראוי שנאחר השאלה, שהיא היתה עיקר התקנה."

בד"ה ט"ו ימים אחר החג הקשה הר"ן: "אע"ג דארץ ישראל ארבע מאות פרסה, וקיימא לן דעשרה פרסי סוגיא דחד יומא", ואם כן גם בחמשה עשר יום לא יגיע אדם עד נהר פרת? ותריך: "כיון שהגשמים צריכין לעולם, לא רצו לאחור שאילתן יותר מכן, שהוא זמן רביעה בינונית לר"מ; והם – אפשר להם למהר דרכם וללכת יומם ולילה." לשיטת הר"ן אין הסוגיות חלוקות. מצד עיקר הדין, יש לשאול גשמים בדומה לאזכרת גבורתם – אחר החג. אך משום עולי-רגלים דחו את השאלה, אך לא רצו לדחותה יותר מזמן רביעה.

הריטב"א כתב כמו הר"ן, שמעיקר הדין זמן שאלת גשמים מיד אחר החג, ומשום עולי-רגלים דחו את השאלה לת"ק עד ג' במרחשון – זמנה של רביעה ראשונה

6. בית הבחירה על מסכת תענית ראש-השנה, תל-אביב 1958 עמ' 26.

בכירה, ולדעת ר"ג עד ז' בו – זמנה של רביעה בינונית.

הרמב"ם כתב בפרוש המשנה (תענית א, ג):

והלכה כרבן גמליאל. וכל זה בארץ-ישראל וכל שהוא דומה לה. וכן כל מה שיאמר הלאה בזמנו התעניות אינו אלא בארץ-ישראל וכל מקום שאוירו קרוב לאוירה. אבל בשאר הארצות הרי תהיה השאלה בזמן הראוי לגשמים באותו מקום, והרי הוא אותו הזמן כאילו הוא שבעה במרחשון. ברור מדבריו כי המכתיב את זמן שאילת גשמים הוא עונת הגשמים, ולכך לכתחילה ז' במרחשון הוא זמן שאילת גשמים בארץ-ישראל ובארצות שאקלימם דומה, ובארצות אחרות שואלים את הגשמים ארץ ארץ כפי אקלימה. וכך פסק הרמב"ם בהלכות תפלה: "משבעה ימים במרחשון שואלין את הגשמים בברכת הגשמים." הרמב"ם לא הזכיר כלל כי תאריך השאילה נדחה משום עול-ירגלים, ונראה כמו שביאר הר"ן, כמובא לעיל.

גם הרי"ף והרא"ש פסקו הלכה כרבן גמליאל, ולא נזקקו כלל להקשות מה טעם שואלים בזמן הזה, כשאין עול-ירגלים, בז' במרחשון. משמע שפשוט לדעתם כי זמן הרביעה הוא הקובע.

וכן פסק בשו"ע (ק"ז, א): "ובארץ-ישראל מתחילין לשאול מליל ז' במרחשון." ועיין בבאור הגר"א שם, שנדחתה סוגית דף ד.ב. וזו לשונו בתוספת ביאור: אע"ג דשם (ד.ב.) אמרינן "והא אמר ר' יוחנן התחיל להזכיר מתחיל לשאול" (משמע דזמן השאלה בזמן הזכרת גבורות גשמים – בחג, שלא כרבן גמליאל) סוברים הרי"ף והרמב"ם שהשמיטו סוגיא זו דאידחית האי סוגיא ... גם ממה שכתב שם סתמא "הלכה כרבן גמליאל" משמע אפילו בזמן הזה.

ז. סיכום

ראינו שתי שיטות בעניין זמן שאילת גשמים:

האחת – הזמן הבסיסי הוא מיד אחר סוכות, אך משום עול-ירגלים או משום פירות שבשדה נדחתה השאלה עד ז' במרחשון. יש מן הראשונים שכתבו, שהשאלה נדחתה עד יום זה, שכן זהו זמנה של רביעה.

האחרת – זמן שאילת גשמים הוא התאריך השמשי הראוי לירידת גשמים – יום הרביעה. על-פי שיטה זו כל הזמנים שבמשנה הם תאריכים אקלימיים, כמבואר בתוספתא. הסברו של רבן גמליאל – חמישה עשר יום אחר החג כדי שיגיע אחרון שבישראל לנהר פרת – אינו סיבה, אלא סימן לדין. ולכן נוהג דין תחילת שאלת גשמים בז' במרחשון אף בזמן הזה, שכן זה הוא זמנה של רביעה.

רבותינו הראשונים נחלקו אם הלכה כשיטה הראשונה או השנייה. בשו"ע או"ח סי' ק"ז פסק המחבר (בעקבות הרמב"ם והרא"ש) כשיטה השנייה, ובבאור הגר"א כתב שהסוגיה האחרת נדחתה מן ההלכה.